

אלכסון

מחשבות מתחילות כאן

עכביש התשוקה של עגנון

יוסי רוז'ני

מיניות המביאה להתמזגות מוחלטת, לצד כמיהה לאחדות שלמה עם האל, והמחויבות הטוטאלית של האמן לייעודו - עגנון מפליא לרקוח בסיפורו "אגדת הסופר"

סיפורו של ש"י עגנון "אגדת הסופר" התפרסם לראשונה בשנת 1917 בכתב העת "Der Jude" ("היהודי") בתרגום לגרמנית, ובעברית בשנת 1919 בוורשה, ב"ערכים - קבצים לשאלות החיים ולספרות. גרסתו האחרונה נכללה בכרך "אלו ואלו". גרעין הסיפור הופיע כסיפור קצר בשם "בארה של מרים או קטעים מחיי אנוש", שפורסם בהמשכים בשנת 1909 בעיתון "הפועל הצעיר".

בדומה לסיפורים נוספים של עגנון, "אגדת הסופר" אינו סיפור עלילה, ורובו הוא תיאור הוויית חייהם של בני הזוג. סצנה עיקרית בסיפור, נכפלת פעמיים: ריקודם המשותף של רפאל ומרים עם ספר התורה. ככל הנראה מקור ההשראה של עגנון לסצנה זו הוא הפרק השביעי בסיפורו של מנדלי מוכר ספרים, "האבות והבנים", אך מקוצר היריעה לא ארחיב בעניין זה כאן.

לאורך אלפי שנים פועלים ביהדות שני זרמים מקבילים: האחד, הגלוי על פני השטח, הוא עולם ההלכה. הזרם השני, המפכה מתחת לפני השטח, הוא זרם המיסטיקה היהודית. עולם נסתר של מלאכים, רוחות, שדים, כוחות טהרה וטומאה נסתרים, מול בני אנוש הפועלים בקבלה מעשית, כדי להשפיע על אותה מציאות נסתרת.

היהדות ההלכתית, נוטה לפעמים להכחיש את קיומו של הזרם המיסטי, לדחוק לשוליים, לשלול אותו – אך כל זה למראית עין בלבד. לאורך הדורות עסקו רבים מגדולי ישראל בקבלה מעשית. במשנה נקבע להלכה "לא ייצא האיש... ולא בקמיע בזמן שאינו מן המומחה". ואצל רש"י בהתייחסו לאותו מקום - "אבל בקמיע מומחה שרי, דתכשיט הוא לחולה כאחד ממלבושיו". מתקופת התלמוד ידוע לנו ספר הרזים, ספר השבעות ופעולות מאגיות. מהמאה ה-13 ידוע ספר רזיאל המלאך, ובו לחשים וקמעות להגנת הבית מפני מזיקים, שריפות, הגנה על יולדות, ועוד. בימינו נודע הרב כדורי, זקן המקובלים. פולמוסים התנהלו כנגד כותבי קמעות, כגון פולמוס רבי יעקב עמדין ורבי יונתן איבשיץ.

סיפורו המופתי של עגנון, "אגדת הסופר", הוא סיפורם של זוג יהודים מבוגרים, חשוכי ילדים. הבעל, רפאל, הוא סופר סת"ם, העוסק בכתיבת ספרי תורה ומזוזות כשרים על פי ההלכה, בהקפדה יתרה על קדושה וטהרה, וטבילות מרובות, כולל טבילה במי קרח, עניין שיתגלה כמשמעותי בהמשך. אשתו, מרים, היא עקרת בית צנועה, עוסקת בתיקון צרכי הבית, וגם בטויה אריגה ותפירה, בעיקר עבור ילדים יתומים. גם פרטים אלה יתבררו כמשמעותיים בהמשך. סדר יומם מתנהל מתוך הקפדה הלכתית. עם זאת, יש בסיפור גם נגיעות מרפרפות בעולם נסתר, ובעשייה קבלית.

כבר בפתיח של הסיפור, ממהר עגנון ומבאר לנו - וזאת בלי לשים אפילו פסיק בין תיאור עבודת סופר הסת"ם של רפאל להמשך - שעיקר כתיבתו של רפאל, היא לשם עליו נשמת נשים שמתו על פני בעליהן, ולא זכו לפרי בטן.

לא בכדי הזוג חשך ילדים. באירוניה דקה, מתאר עגנון את המתרחש אז אצל בני הזוג הכמהים לפרי בטן. בליל הטבילה, מתקשטת מרים ככלה, עומדת אצל האספקלריה ומחכה לבעלה. התיאור דומה למופיע במדרשי חז"ל ל"מראות הצובאות" שנתרמו למשכן אחרי עבודת מצרים הקשה: בהתבוננות משותפת במראות עם בעליהן היגיעים מעבודת הפרך, פיתו הנשים את הבעלים לתשמיש וכך הרו.

אולם, כשמגיע זמנו של רפאל לקיים מצוות "עונתה" עם זוגתו, מציצים הם זה בזה במראה הניצבת בבית, מיד רואים בה את השתקפות הפרוכת שרקמה מרים, ועל הפרוכת רקומות המילים "לה' הארץ ומלואה" "ושויתי ד' לנגדי תמיד". רפאל וזוגתו אינם רואים במראה את יופיו של גוף הבשר, אלא רק את השתקפות ה"שיווית", ותודעת "מלא כל הארץ כבודו", ממלאת אותם בוושה מעצם המחשבה על תשוקה גופנית וקיום יחסי אישות, כשהווית אלוקים ממלאת את חלל הבית כולו. במקום לשמש מיטתם, מיד הם נרתעים לאחוריהם ופורשים זה מזה.

האירוניה נמצאת גם ברמז ששתל עגנון לסיפור עקרותם של יצחק ורבקה: "וַיַּעֲתֶר יִצְחָק לַיהוָה לֵאמֹר לֵנַח אֲשֶׁתִּי כִּי עֲקָרָה הִיא וַיַּעֲתֶר לוֹ יְהוָה וַתְּהַר רַבֵּקָה אִשְׁתּוֹ." מפרש רש"י על אתר - לנכח

אשתו – "זה עומד בזווית זו ומתפלל וזו עומדת בזווית זו ומתפללת", ואילו רפאל ומרים פועלים במנותק זה מזו: "הוא יושב בקרן זווית זו ולומד זוהר ותיקונים, והיא יושבת וקוראת בתחינה של אימהות, עד שהשינה חוטפת עיניהם".

מרים, בכמיהתה לצאצאים, מחזיקה בשני קמעות: האחד, ערבה חבוטה של הושענה רבא, שמימיה נחשבו סגולה ידועה ללידה קלה (ליקוטי מהרי"ח] [%99%D7%99%D7%9D_%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%93%D7%9E%D7%9F](#) [עיני סוכות). השני – קמיע שאמה נתנה לה ביום חתונתה, להרחיק מן הבית הקליפות העוצרות על הלידה. אבל, אלה אינם עוזרים לבני הזוג שאינם מקיימים יחסי אישות, להביא פרי בטן.

וכך מתאר עגנון, בתיאור מכמיר לב את הקמעות ואת חוסר התוחלת שבהם:

"...והערבה נכמשת והולכת, ועלה אחר עלה נושר אל תוך קורי העכביש אשר תטווה השממית על הקמיע שאצל המטה..."

ברצוני להציע פשר חדש להזדקקותו של עגנון לעכביש ושממית בתיאור שבו בחר: "... אל תוך קורי העכביש אשר תטווה השממית..."

עלי הערבה בצימאונם כומשים ונושרים כמו דמעות. הקשר בין עכביש לשממית מופיע בפרשנות לפסוק מספר משלי: "שְׁמֵמִית בְּיָדַיִם תִּתְפֹּשׂ וְהִיא בְּהִיכְלֵי מֶלֶךְ" (משלי ל' כ"ח). נחלקו הפרשנים אם אותה שממית היא לטאה (רש"י, רלב"ג, מצודת ציון, מצודת דוד), או העכביש הטווה קורים לצוד בהם את טרפו (תרגום השבעים, וולגטה, יונתן בן עוזיאל). עגנון נהנה אם כן משני הפירושים וכרך אותם יחד, "קורי העכביש אשר תטווה השממית"

לכאורה, כל חלקי המשפט הוסברו בצורה מניחה את הדעת. עם זאת, עדיין לא הוסבר מדוע עגנון מצא לנכון להשתמש בסיפור השממית/עכביש, כשהוא עוסק בקמעות וסגולות לפרי בטן בר קיימא. עגנון מספר לנו באריכות על אודות הקמיע המסוים ששימש את מרים, שענינו הוא "להרחיק מן הבית את הקליפות העוצרות על הלידה". אולם, במקום שבו עגנון טורח ומכביר מילים, ראוי לו לקורא שלא ללכת שבי אחר התיאור המפורט, אלא גם (ובעיקר), לחפש מה נמנע עגנון מלכתוב במפורש, מה הוא טשטש או הסווה. ובמילים אחרות, מה טיבו של קמיע הגנה ומפני מה הוא אמור להגן.

במסורת היהודית ידוע קמיע אחד, לפחות, שהיה נפוץ במשך מאות שנים כהגנה על יולדות ויילודים. בקמיע נכתבו שמות שלושה מלאכים, לעיתים עם ציור סכמתי שלהם. ולעיתים נוסף טקסט של גירוש ושמירה, כולל המילים "אדם וחווה סנוי סנסנוי סמנגלף חוץ לילית".

בתנ"ך מופיעה לילית פעם אחת, בספר ישעיהו, יחד עם יצורים אחרים המוצאים את משכנם בערים חרבות ובשממה: "אך-שם הרְגִיעָה לִילִית, וּמְצָאָה לָהּ מְנוּחַ" (ישעיהו ל"ד י"ד). לפי רוב הפרשנים מדובר בעוף. במסורות הקדומות, לאורך אלפי שנים, לילית היא אלה או שדה של מיניות אפלה, המפתה גברים בשנתם ויולדת שדים מזרעם, חוטפת תינוקות מחיק אימותיהם, ערפדית מוצצת דם.

אזכורה הראשון של לילית הוא בהמנונים האכדיים מהמזרח הקדום, החל מהאלף השלישי לפני הספירה, בשמותיה ליליתו, כיסכיל-לילה, או לילכ בשומרית. בעלילות גילגמש, נזכרת לילית מספר פעמים, כעלמה השוכנת בגזעו של עץ אלה, בשורשיו נחש אשר לא יירא לחש, ובצמרתו נשר פלאי, האנזו. כשגילגמש עוקר את העץ היא מתעופפת לה מביתה אל ערבות המדבר. בחלק מהסיפורים רוח רפאים הדף את לילית, והניסה אל ההרים וארצות השממה, או אל ערבות מדבר.

המיתוס על אודות לילית התפשט מהמזרח הקדום, בגירסאות ובשמות שונים, אל שלוש הדתות המונותאיסטיות, ואל הדת הזורואסטית. במיתולוגיה היוונית מופיע מיתוס המלכה לאמיה/למיה, אהובתו של זאוס, שהרה בקנאתה הפכה אותה לשדה המפתה גברים, גונבת זרע והורגת תינוקות. במסורות שונות עקרותה של לילית גורמת לה להתחבר אל חטאים אפלים של בני אנוש, וללדת מהם יצורים אפלים.

בתלמוד לילית היא שדה מכונפת, אם לשדים, ואיום על גברים הישנים בגפם: "אמר רבי חנינא: אסור לישן בבית יחידי, וכל הישן בבית יחידי אחזתו לילית". (בבלי שבת קנ"א ע"ב). ב"אלפא ביתא דבן בן סירא", ספר מהמאה ה-10 בערך, מופיע סיפור מפורט על אודות לילית: אדם ואשתו הראשונה לילית נוצרו מעפר, (לפני שחוה נלקחה מצלעו). לילית דרשה שוויון מלא. ויכוח פרץ ביניהם על אופן קיום יחסי המין – לילית דרשה בעת המשגל להיות "הרוכבת" מלמעלה ולא לשכב כנועה מתחת, אדם סירב לדרישתה וביקש להכפיפה ולהכניעה תחתיו. אז עפה לילית וברחה. אדם התלונן בפני אלוהים על התנהגותה של בת הזוג שקיבל. בניסיון להחזירה שלח אליה אלוהים שלושה מלאכים- סנוי, סנסנוי וסמנגלף, אך לילית סירבה לחזור, מה גם שכבר נישאה לסמאל/אשמדאי והולידה ממנו צאצאים, ועל פי דין היא אסורה לבעלה הראשון. היא הוסיפה שעניינה בעולם הוא להזיק לתינוקות, בנים לפני ברית המילה, ובנות עד גיל עשרים יום. המלאכים השביעו אותה שלא תזיק לתינוקות בכל מקום שבו מזכירים את שמותיהם, סנוי סנסנוי סמנגלף, וכן הודיעו לה שבכל יום ימותו מאה מבניה. מאז שומרים מפני פגיעתה שלוש המלאכים, ובני אדם כותבים את שמם בקמעות להגנת היילודים. בספר הזהר מופיעה לילית כרוח מזיקה, ובכתבי האר"י ומקובלי צפת מופיעות הרחבות, על לילית ויליות.

להלן מספר משפטי מפתח מתוך נוסח "אלפא ביתא דבן סירא":

"א"ל המלאכים הממונים לרפואה סנוי סנסוני סמנגלוף. כשברא הקב"ה אדם הראשון יחיד... ברא לו אשה מן האדמה כמוהו וקראה לילית, מיד התחילו מתגרין זה בזה, אמרה היא איני שוכבת למטה, והוא אומר איני שוכב למטה... מיד שגר הקב"ה שלשה מלאכים הללו אחריה להחזירה... אמרה להם הניחוני שלא נבראתי אלא להחליש התינוקות... נשבעת להם בשם אל חי וקיים שכל זמן שאני רואה אתכם או שמכם או תבניתכם בקמיע לא אשלוט באותו התינוק, וקבלה על עצמה שימותו מבניה מאה בכל יום, לפיכך בכל יום מתים מאה מן השדים, ולכך אנו כותבים שמותם בקמיע של נערים קטנים ורואה אותם וזוכרת השבועה ומתרפא הילד".

נראה כי הסיפור המופיע כאן הוא עיבוד של אגדות קדומות יותר. אפשר שמדובר בתשובות לשאלותיו של פילון האלכסנדרוני מימי בית שני בדבר יצירת האישה, ולדין דומה במדרש בראשית רבא.

בדת הזוראסטריית]

[7%A8%D7%95%D7%90%D7%A1%D7%98%D7%A8%D7%99%D7%95%D7%AA](https://alaxon.co.il/article/עכביש-התשוקה-של-עגנון/)

[מופיע מיתוס מקביל. נקבת יצור הנקרא סממית בורחת לתוך הר מפני שד זוראסטרי ששמו סידרוס שהרג את צאצאיה, והיא יולדת בהר צאצא נוסף. עליה שומרים שלושה או ארבעה מלאכים, ששמותיהם הם סוני סוסוני סמינגלי [וארתיקו] - שמות הדומים להפליא לשמות המלאכים סנוי סנסוני סמנגלף.

בשנת 1985 פרסמו החוקרים יוסף נוח ושאל שקד מחקר מקיף על אסופת קערות השבעה עתיקות החל מהמאה הרביעית מבבל וישראל. הקערות והקמעות שימשו להגנת היולדת והיילודים, בגרסאות שונות של הסיפור על דמות בשם סממית/סמומית. נוח ושקד התחקו אחר התפשטות הגרסאות השונות של הסיפור, וקמעות ההגנה במזרח התיכון ובמזרח אירופה, משלהי העת העתיקה ועד ימינו. מאז נתגלו קמעות וקערות נוספים מארץ ישראל, ומבבל, הנושאים גרסאות שונות אך דומות מסיפורה של סממית/סמומית.

עגנון, שהכיר כנראה את שתי גרסאות הסיפור, טווה גרסה משלו, כדי להנכיח בסיפור את לילית המזיקה, בתיאורים הלקוחים מאגדת ה"סממית", כלטאה מתנשלת, או כעכביש הטווה קורים.

חיהם של בני הזוג בסיפור העגנוני מתנהלים בקדושה, טהרה, והתרחקות מכל טומאה. רפאל יושב יחידי וכותב ספרי תורה, תפילין ומזוזות, טובל במקווה, וכל כולו רוחניות וריחוק מהגוף הגשמי, "יושב...ומתבודד... וניצול מתאוה ומחמדה". מרים טורחת לסייע ליולדות ולקיים יילודים.

אבל ישנו גם ממד אזוטרי: כמעט לכל אורך הסיפור עסוקים בני הזוג בטווייה, אריגה קשירה כריכה ושימוש בחוטים. זאת כנגד עיסוקו של העכביש/שממית, הטווה ואורג וקושר את רשת הקורים שלו בסבלנות, קור אחרי קור, כשתכלית מעשיו היא לצוד את טרפו בקוריו. עכביש/שממית/לילית טווה ואורגת ככוח של טומאה, ואילו רפאל ומרים אורגים וטווים במעשים של קדושה. רפאל "ומקשר מדת לילה במדת יום", "וקושר כתרים לקונו", "וכדי לקשר תורה שבעל פה בתורה שבכתב", ואילו מרים עוסקת בהכנת מעילים לספר תורה ושאר תשמישי קדושה, "כאשה שידיה עסוקות בקישורים ומפות ומטפחות לרך הנולד".

טווייה הנה מלאכה נשית מובהקת. בעת הקמת המשכן, הייתה זו מלאכת קודש המיוחדת לנשים דווקא:

"וְכָל-אִשָּׁה חַכְמַת-לֵב, בְּיָדֶיהָ טָווּ... וְכָל-הַנָּשִׁים--אֲשֶׁר נָשָׂא לִבָּן אֶתְנָהּ, בְּחָכְמָהּ, טָווּ, אֶת-הָעֵזִים." (שמות ל"ה).

ועגנון כותב על כך:

"ובין התנור ולכירים יושבת נות ביתו הצנועה ומבשלת ואופה ורוקחת וטווה ואורגת וסורגת... ומוציאה בגד ישן ועושה ממנו מלבוש ליתום... ולהשחיל חוט אחר חוט ולחשוב חשבוננו של עולם... כך יושבת מרים הצנועה ומשחלת חוט אחר חוט של חסד משך והולך כלפי מעלה, ומלאכים טובים מעלים..."

כמו כן, בתיאור מותה של מרים, מובא תיאור המזכיר להפליא את רגעי ההתנשלות של לטאה/שממית: "וכל עורה ביקש למלט עצמו מגווה".

מתחת לפני השטח, עגנון מרחיש מאבק סמוי, בין האישה הכשרה, "ננת הבית", הנשואה כדין וכהלכה, ובין הלילית השממית, השדה המפתה גברים וגונבת הזרע. מאבקים בין כוחות קדושה וכוחות הטומאה.

מרים כורכת בחוטים את הקמיע לפרי בטן: "כרכה את הקמיע בשבעה חוטים משבעה צעיפים של שבע נשים שראו בניו ובני בניו ולא מת בן על פני אביו ואמו". ומנגד, השממית טווה קורים סביב אותו קמיע ממש.

תיאור מופלא זה מזכיר תיאור מדרשי של התרפים - חפץ טומאה של לבן הארמי שרחל גנבה, או תרפי ירובעם בן נבט. "כי שמות הטומאה להם מן התרפים, אשר היו לירבעם בן נבט, ובכל שמונים שנה יכרתו ראש עילוי אחד, אשר הוא בכור בן בכור, ביום הגיעו לשלוש עשרה שנה ויום אחד, ויניחו שמות הטומאה תחת לשונו, והוא יגיד להם האותיות לאחור ויחוש עתידות למו". (אצל מיכה יוסף ברדיצ'בסקי)

נראה כי כוונת מכוון היא לרמוז לקורא שהטיפול בקמיע מזכיר את מעשה התרפים. וכריכת הקמיע בחוטים, מעלה בנו את אסוציאציית העכביש/שממית טווי הקורים. כך ממחיש עגנון מאבק נסתר המתחולל בבית, בין כוחות הטומאה לכוחות הקדושה. ומעלה את האפשרות שלילית עשויה חלילה לנצח.

ואכן, לאחר מותה של מרים, בעוד רפאל יושב וכותב, עולה תחושה שעולם הטומאה מחלחל אל הבית, ופוגע בעשייה הטהורה. כאשר הייתה מרים בחיים, מצאנו כי: "וסביב הבית לא נראה שום דבר טמא, שתינוקות של בית רבן הבריחו כל כלב וכל חזיר שנתגלגל ברחוב, חוץ מן החתול שנברא לנקר את הבית מן העכברים. ועדת אווזים לבנים ושאר עופות כשרים מהלכים היו סביב הבית", ואילו עתה: "...והוא יושב ותוהה בחלל ביתו השומם. עכבר משתעשע על חורו עם נוצה פסולה והחתול שוכב למעצבה על הכירה המיומת".

בית שהיה נקי מעכברים וסביבתו הייתה נקייה מכל חיה טמאה, ועופות כשרים סובבים אותו, מהם לקחו קולמוסים לכתובת קודש, בית שתינוקות של בית רבן שוהים סביבו, הפך להיות שומם, וחיה טמאה קנתה לה בו שביתת קבע – עכבר המשתעשע בנוצה פסולה על חורו. עגנון אינו מזכיר חזיר או כלב שאולי מתרוצצים בחוץ. מאז מותה של מרים – לרפאל אין עוד חוץ. אין תינוקות של בית רבן בחוץ, אין תינוקות בכלל. רפאל מסוגר בתוך הבית. העולם שבחוץ התאיין.

עניין טומאת בעלי החיים שמזכיר עגנון בסיפורנו הוא מפתיע. על פי ההלכה שעגנון וודאי הכיר, בעלי חיים כגון חזיר ועכבר או כלב, בחייהם טמאים לעניין אכילה, ומגעם מטמא רק אחרי מותם. כמו כן, ככל הידוע לי, אין בהלכה דיון על אודות נוצה כשרה ופסולה לכתובה. גם נוצה שנגע בה עכבר חי אינה נטמאת או נפסלת לכתובה. אם כן, לא מציאות הלכתית אלא תחושה סובייקטיבית שהטומאה קונה לה אחיזה בבית מועברת אלינו על ידי המספר. תחושה מעיקה זו מועצמת בהשוואה לחזון אחרית הימים בספר ישעיהו: "וְשַׁעֲשַׁע יוֹנֵק עַל-חַר פֶּתֶן וְעַל מְאוֹרֵת צָפְעוֹנִי גָמְוֹל יִדּוּ הַדָּה", ואילו כאן עכבר טמא משתעשע על פי חור, ותינוק יונק כבר לא יהיה...

כדאי לשים לב גם לשימוש במילה "שומם" בתיאור חלל הבית לאחר מותה של מרים. "שומם" אינו רק תיאור של מקום בלתי מיושב, אלא גם כינוי לחפץ של עבודה זרה שהושם במקדש. כך בדניאל, במקבים, ובברית החדשה. לאחר מות מרים מתעצמת תחושה שהקדושה ששררה בבית, פינתה את מקומה לשיממון, לכוחות טומאה המשתלטים על אוירת הבית.

במקום שומם ובתחושה של טומאה, אין מקום לתשוקה או ארוטיקה. את האימפוטנציה ביחסי האישות בחיי מרים, החליפה אימפוטנציית כתיבה לאחר מותה. באין התלהבות תשוקה, מתח ארוטי, כוחה של היצירתיות נעלם.

בכל הסיפור מופיעים רק פעמיים תיאורים מרומזים של ארוטיקה, ורמז לתשוקה גופנית בין רפאל ומרים. עגנון בחר לספר את שני האירועים כמעט בהעלם אחד, לקראת סופו של הסיפור. שני האירועים, ריקוד אקסטטי משותף של רפאל ומרים כספר תורה ביניהם, ובמהלכו פורצת שלהבת אש מאכלת האופפת את רפאל. הסיפורים מתארים את תחילת הקשר וסופו, ושזורים כחטיבה אחת החוזרת על עצמה. כל שנות חייהם המשותפות כאילו נמוגו מהסיפור.

הפעם הראשונה היא בעת פגישתו הראשונה של רפאל עם מרים, והיא עודנה תינוקת. רפאל רוקד בערב שמחת תורה, רוקד באקסטזה דתית עם ספר התורה ושר ניגון מיוחד. מרים פורצת אל מעגל הרוקדים ואל חייו ומציתה בו אש, במובן המילולי וגם המטאפורי. היא מנשקת בפיה וב"שתי שפתיה האדומות" את ספר התורה שהחזיק רפאל, "ונישקה את הספר מנשיקות פיה וגיפתו בשתי ידיה". אש מדגל שמחת תורה שהחזיקה בידה צנחה על רפאל והציתה את מעילו "אותה אצטלא של רפאל שנשרפה מחמת אותה תינוקת".

בגרסת "בארה של מרים" מודגשים המגע והשפעתו על רפאל: "הנה מניחה אף מרים את ידה על גבי ספרו, והיו נוגעות ידיהן זו בזו, ונשמת אפה כריח גן-עדן, מסלסל על ידו אט, מחמם ומבשם סבינו, והוא מוצצו לתוך פיו וכובשו בלבבו".

הפעם השנייה המתוארת כביכול כהמשך רציף, מתרחשת בסוף הסיפור. רפאל האלמן מתבונן באספקלריה, ולראשונה הוא רואה את דמותו ואת ספר התורה שכתב לזכרה של מרים. נפשו מתעוררת, הוא משלים את האותיות החסרות ופוצח בריקוד לכבוד התורה. הספר מכוסה בלבוש שיראין, ושם אשתו עליו, ושמלת חתונתה לנגד עיניו, ודמותה של מרים, שאותה הוא רואה בעיני רוחו, מרקדת לפניו. את פניה לא יראה, אבל את ריקודה בשמלת חופתה הוא רואה בבירור. מרים, התינוקת שהכיר, נות ביתו מזה שנים, הפכה עכשיו בדמיונו לרוח, לדמות ערטילאית, וכל הסובבים אותם גם הם כמלאכים/רוחות "כאותם שאין להם קפיצים". (בגרסת "בארה של מרים" נוסף התיאור "הולך ונעים בנשמתו. הנה כבר נגע בה. והריהו מרגיש את לפוף תלגה... מעולם לא הרגיש קורת רוח כזה מעולם"). לפתע קופצת לשון של אש ומאירה את החדר, ורפאל צונח ארצה, כששמלת חופתה של אשתו פרושה עליו ועל ספר התורה שנפל עמו.

בראיון שקיים עם דן מירון, סיפר החוקר גרשם שלום, כי בעת שיחתו עם עגנון על "אגדת הסופר", ביאר לו עגנון כי בסצנת הסיום, רפאל מגיע לאורגזמה מרוב התלהבות, חווה קרי, וזה ענינה של לשון האש וצניחתו של הסופר כשהוא חסר אונים. שנים מאוחר יותר, עגנון התכחש בזעם לטענה שפירש כך.

אפשר אולי לנסות ולשער מאילו סיבות עגנון חזר בו, כנראה, מהדברים שאמר: ראשית, מתוך פורטיטניות. עגנון מיעט מאוד לכלול ארוטיקה מפורשת לתוך סיפוריו, על אחת כמה וכמה רחוק מהדעת שיכניס תיאור של קרי בהתרחשותו. כפי שאמר באותה שיחה לשלום "זה לא בשביל הדור הזה". אפשרות נוספת, מרתקת הרבה יותר היא כי לאורך כל הסיפור אנו מתרשמים מאווירת הקדושה העוטפת את רפאל ואת עבודתו. קדושה יתרה המונעת ממנו אפילו מצוות "עונתה" ומצוות פרו ורבו. והנה, דווקא ברגע השיא, עם סיום כתיבת ספר התורה שכתב בטהרה לזכר אשתו, אירע לו קרי וזרעו נפלט לשווא. אותו זרע שנמנע ממרים, תזכה בו לילית המפתה, שלפי האגדה מולידה ממנו שדים. הקמיע שליד מיטת מרים אמור היה למנוע מלילית להתקרב אל בעלה, או אל התינוק שייולד. אבל אירוע הקרי העביר את זרעו של רפאל מעולם הקדושה אל עולם הטומאה של לילית.

בסיפורו "בחנותו של מר לובלין" מבאר עגנון (על פי המדרש) מה קרה לאדם הראשון כשפרש מאשתו ומקיום יחסי אישות עמה: "...מלבד רוחין ושדין שהוליד אדם באותן ק"ל שנים שהיה פרוש מחוה, שהיו הלילין מתחממות ממנו ויולדות בנים ובנות".

הגענו אל רגע השיא. עימות בין זכרה המדומיין של מרים, אשת החיק שאיתה אמור היה רפאל להוליד ילדים, ובין לילית, השדה גונבת הזרע המופיעה בחלומות. מרים כבר מתה, רק דמותה יכולה להופיע לפניו, כרוח המרקדת מולו בדמיונו. ובאותו רגע, הוא מגיע אל פורקנו. לא מרים תזכה בזרע, שיכולה הייתה ללדת ממנו צאצאים לו היה מגיע אליה בחייה. עכשיו הזרע הזה נתון הוא ללילית, שזו מומחיותה – לגרום לגברים לפלוט זרעם מתוך חלום ודמיון, ולהוליד מזרע זה שדים וכוחות טומאה.

בשני סיפורי האקסטזה המקבילים, רגע השיא הוא רגע של אובדן שליטה, רגע שבו אש פורצת ומכלה את רפאל, את בגדו או את זרעו.

מכאן אולי ניתן להבין על שום מה ראה עגנון להביא כאן מעשיה חסידית על הרבי מזיטומיר ששואל את הרבי מברדיצ'ב, מה עניין השבח לאהרון הכהן שלא שינה כשנצטוו להדליק את המנורה, בפסוק "וַיַּעַשׂ כֵּן אֶהְרֹן" (במדבר ח' ג'). מסתבר שזה סיפור על אש עוצמתית שעשויה לדלוק מתוך אקסטזה ולסכן את העוסק בה. ואומר הרבי מברדיצ'ב, "אילו אמר הקדוש ברוך הוא להרב מברדיטשוב שידליק את הנרות הייתה ודאי התלהבות ויראה ודביקות, ואילו בא להדליק היה שופך את השמן על הארץ ולא היה מדליק כלל מתוך יראה..."

אהרן הכהן מייצג את הדגם המושלם לעבודת השם בדבקות. גם בעת התלהבות יתרה, לא שינה ממצוות האל ולא אפשר להתלהבותו להכתיב את עשייתו, ולאש לשרוף ולפגוע. אהרן שידע לעשות כן, צוין לשבח. מנגד, שני בניו, אלעזר ואיתמר טעו בהדלקת האש, ומצאו את

מותם מידי שמים ונשרפו. ואילו רפאל, שכל ימיו התאמץ להשליט רוחניות וקדושה על גופו הקלוש, בהתלהבותו "היה מתיז ניצוצות של דיו", וכאילו "שופך את השמן על הארץ".

להתזה או לשפיכה על הארץ יש בפרשנות המדרשית קונוטציה מינית מובהקת. חטאם של ער ואון בני יהודה, שנישאו בזה אחר זה לתמר ונמנעו מלקיים איתה יחסי אישות מלאים, ובמקום זה בחרו להתיז ולשחת את זרעם ארצה, כדי שלא תלד מהם צאצאים. ובשער הכוונות של האר"י, בפרק הדין בחטא הקרי ותוצאותיו, מופיע הביטוי "הניצוצות של קרי שהוציא אדם הראשון".

לפנינו ביקורת מוסווית אך נוקבת נגד רפאל, שבצדיקותו היתרה נמנע מלקיים עם אשתו יחסי אישות מלאים, ומנע ממנה פרי בטן, ומצד שני הוא נכווה שוב ושוב מהאש שהבעירה התלהבותו. רק לאחר ששבר את הקרח בגרזן וטבל במי קרח, משהצליח לצנן את התלהבותו ולהגיע לכלל שליטה עצמית, זכה להכיר את סוד השם הגדול והנורא.

הזכרנו את הטבילות הרבות שרפאל היה טובל כדי לטהר את גופו. למעשה, עניין הטבילה מופיע בסיפור לא פחות מחמש פעמים: מרים טובלת מדי חודש אחרי טומאת נידתה, אבל כבר ראינו שטבילה זו אינה מועילה לקירוב פיזי ולקיום יחסי אישות בין בני הזוג. רפאל מרבה לטבול: בהשכמה אחרי לימוד זוהר ותיקונים ולפני תפילת שחרית היה טובל. וכשהיה כותב, היה שוב טובל לפני כתיבת השם הגדול והנורא. ושוב בתיאור כתיבת ספר התורה לזכר אשתו המנוחה וילדם שלא נולד. ובפעם האחרונה, משנשלמה כתיבת ספר התורה לזכר אשתו ונותר לו לכתוב שם השם, הלך לטבול ולא מצא מקווה פתוח, נטל גרזן ושבר את הקרח וירד וטבל, וכתב את שם השם, ואז זכה להכיר את סוד ה'.

טבילה זו האחרונה, מהווה שבירת המחסום בין רפאל והטהרה שאותה ניסה שוב ושוב להשיג, לשווא. כדי לשבור את המחסום ברובד הפיזי הוא נוטל גרזן ומנפץ את הקרח באלימות. ברובד הסימבולי, בשבירת מחסום יוכל להגיע אל הכרת סוד השם. אבל יש לשים לב שטבילה זו מתרחשת כשמרים כבר אינה בחיים. כאילו עצם קיומה הפיזי של מרים בחייה, נוכחותה הנשית ומיניותה הכמהה לבא לידי ביטוי, הוא המחסום הניצב בפני רפאל, המשתוקק להידבק עם קונו! כלומר, להגיע לאחדות עם האל.

הצורך לקיים יחסי אישות, תשוקת גוף הבשר ודם המשתוקק להגיע אל פורקנו, הם המחסום, והטבילות הרבות נועדו לנסות לטהר את הגוף מקיומו הפיזי, בעל התשוקות. הימנעותו של רפאל מיחסי אישות, סיגוף הגוף, טבילות מרובות, והרצון להדבק בתורה ולא באישה בשר ודם, ריקודו הארוטי עם ספר התורה, מזכירים מאוד את סיפורו של משיח השקר שבתי צבי. שבתי צבי נמנע מנשותיו, אבל גם הוא הרבה סיגופים וטבילות, וכרפאל הגיע גם הוא להכיר

את "סוד השם". הוא התחנך עם ספר תורה, וסופו ש"נפל אל בין הקליפות" מפאת קוצר היריעה לא אאריך כאן, זהו נושא למאמר בפני עצמו.

בגרסת "בארה של מרים" ישנה התייחסות מפורשת בהרבה לקשר בין מחשבות תשוקה, תחושת החטא, וטבילותיו המרובות של רפאל כדי להיטהר מהמחשבות והחטא: "והייתה מגרשת כל מחשבת פיגול מתוכו, עד שנשתכח הימנו אפילו חשש של פגם". חמדת, מספר הסיפור שם, מתאר את שקורה לו עצמו: אחות רחמניה משהה ידה עליו, "ומודד החום מתפוצץ. כדי להסיר מכשול ממה שיהא גורם לו תענוג הוא מחליט לרדת הימה ולהיטהר במימיו.... שפחות בריאות בשר מתעסקות בכבוס. בתאי הרחצה משתקשקות עלמות ענוגות יפיפיות ונאות, ואשרי למי שזוכה לראות יד קטנה מגולה... בעוד שעכשיו קשה לו להרהר בשום דבר בלי חמדת בשרים... אך זוהמה הטילו בנשמתו אותן הבחורות גוזזות השיער. מבעד אפוד גבר שעל בשרן זיעתן ותאוותן מגררות את חושיו. ניטלה האצילות ממנו והוא נתון בידי יצר הרע".

על פי ההלכה, בעל קרי חייב לטבול לפני טהרתו. אפשר להניח שרפאל עשוי להתייטר בעוון קרי, או אפילו בחשש מפני ראיית קרי, ובמחשבות זרות המסיחות דעתו מהקדושה. חומרת עוון הקרי אצל המקובלים, מודגמת אצל רבי יוסף קארו, מחבר ה"שולחן ערוך". קארו מתאר בספרו "מגיד מישרים" התרחשות שאירעה לו באיסטנבול: הוא נכנס עם ידידיו אל תיקי, מקום פולחן של דרווישים סופיים, וראה אותם רוקדים ריקוד אקסטטי דתי. מראות הריקוד הארוטי עוררו בו מחשבות זרות, וכה השפיעו עליו, עד כי בלילה ראה קרי. כשעה או שעתיים לאחר מכן שימש עם אשתו כבעל קרי, וטימא אותה בטומאתו. את חטאו זה, יחד עם חטא עם הפרת שבועתו לעלות לארץ ישראל, הוא מחשיב כסיבה למותם של אשתו ובניו.

לעגנון סיפורים נוספים שבהם נשים הן בנות דמותה של לילית, ולו גם לרגע. דמויות שנשיותן חזקה, נשים טורפות גברים – בין במובן המילולי והפיזי כמו "בהאדונית והרוכל", ובין במובן המטאפורי כגון רחל חיות "בגבעת החול", או שירה "בשירה".

דוד פרישמן פרסם בשנת 1919 (אותה שנה שבה פרסם עגנון את "אגדת הסופר") סיפור בשם "לילית" שגיבורו הוא נער שהופך לסופר סת"ם פלאי ונופל לתאוות בשרים עם זכר דמותה של נערה שהביאה לו נוצות אווז לצרכי כתיבה. בשיגעונו הוא מכנה את הנערה "לילית", ובדמינו אותה בלילות הוא רואה קרי, המונע ממנו לכתוב בטהרה עד שיטבול טבילות חוזרות ונשנות. יתרה מכך, בשיגעונו הנובע מתשוקתו המיוסרת, הוא רושם "לילית" במקום שם השם בכתבי הקודש שלו.

בשני הסיפורים, הדמות הנשית - זו שבמציאות או זו שבדמיון – משמשת חיץ בין הסופר המשתוקק להתעלות נפשית ודבקות בשכינה, ובין הגשמת אותה הדבקות. אותה דמות נשית

מושכת אותו אל תהומות התשוקה הגופנית.

זיקה עמוקה ומוטיבים המשותפים בין "אגדת הסופר" ו"לילית", מעידים על דיון שמן הסתם התקיים בין עגנון ופרישמן בנושא זה, שהכירו היטב זה את זה. פרישמן ערך את "הנידח" של עגנון בהוצאה לאור, ועגנון כמשיח לפי תומו מצטט סיפור שפרישמן סיפר לו בעת ששוחחו ביניהם.

ב"אגדת הסופר" הביא עגנון להקצנה עד אבסורד את מחויבות האמן לאומנותו, ובאירוניה האופיינית לעגנון, הוא הקדיש את הסיפור לאשתו הטרייה אסתר, כביכול כדי להתריע כי מחויבותו לאמנותו חזקה ממחויבותו לחיי המשפחה.

אריאל הירשפלד בניתוחו את "אגדת הסופר", מציין כי בתרבות המערבית, אמנות גברית מתקיימת בזיקה למיניות ולאהבה. הדוגמה הפרדיגמטית היא אורפיאוס, גדול המשוררים והנגנים ביוון העתיקה. שניתן לגלות קווי דמיון מובהקים בין סיפורו ובין תולדות רפאל הסופר.

אורפיאוס, אמן שבורך על ידי האלים, שנגינתו ושירתו כישפו בני אדם, חיות טרף וחפצים דוממים, התאהב בנימפה אורידיקה, אך זו הוכשה בידי נחש ומתה בליל כלולותיהם. בניסיון להצילה מן השאול, אורפיאוס מתעלה על עצמו, ומכשף בנגינתו את אלי השאול והשומרים את פתחה, והם נעתרים לו ומניחים לו לקחתה חזרה, בתנאי שלא יתבונן בה עד צאתם מהשאול. אורפיאוס לא עמד בפיתוי, הציץ אחורה, ואשתו נמוגה חזרה לשאול בלחישה "היה שלום!". אורפיאוס, שלא השלים עם אובדנו, שר את שמה כל שארית ימיו, עד אובדנו.

כדי להגיע לפסגת יכולתו האמנותית, היה על האמן לחוות אהבה, תשוקה, אבל בה בעת לבגוד בה כדי לדבוק באמנותו. מושא אהבתו חייבת למות, כדי שמתוך צער ואבלו הוא יוכל לשכלל את אמנותו. אל לו להקדיש חייו למען האהבה, המיניות וההולדה. מיניותו מהופכת במקום הולדה הוא גורם למות אשתו, אבל באהבתו לדמות שהוא זוכר, הוא מצליח להגיע אל פסגת מעשה האמנות. מנגינה המסוגלת לכשף גם את אלי השאול אצל אורפיאוס, הכרת סוד השם הגדול והנורא, והשלמת ספר התורה אצל רפאל.

מוטיב המחויבות הטוטאלית למעשה האמנות מופיע בסיפורים נוספים של עגנון כמו "עגונות", "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו" ועוד. באותם סיפורים נגלית ההבנה שהתמסרות מלאה שכזו, אינה אפשרית. טוטאליות שכישלונה נחרץ, וסופה חטא. השאיפה אל השלמות היא אמנם אנושית, אך הגשמתה, גם אצל אנשים דגולים, אינה אפשרית.

מקורות

ש"י עגנון, "אגדת הסופר", בכרך אלו ואלו, בתוך כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, תשי"ג.
מנדלי מוכר ספרים, "האבות והבנים", 1868

Amulets and Magic Bowls: Aramaic Incantations of Late Antiquity, Joseph Naveh, Shaul Shaked, Brill, 1985
Magic Spells and Formulae: Aramaic Incantations of Late Antiquity, by Joseph Naveh, Shaul Shaked, 1996

בימים הרחוקים ההם, אנתולוגיה משירת המזרח הקדום, ש. שפרה ו יעקב קליין, הוצאת עם עובד, 1996
 דן מירון מראיין את גרשם שלום על ש"י עגנון, בתוך רציפות ומרד, גרשם שלום, ע' 82-83.
 מור אלטשולר, חיי מרן יוסף קארו, אונ' תל אביב הוצאה לאור ע"ש חיים רובין, בפרק העשירי, החטא ועונשו.
 אלפא ביתא דבן סירא ה' מהדורת עלי יסיף, נוסח א, עמ' כד
 אריאל הירשפלד, לקרא את ש"י עגנון, אחוזת בית, 2011
 כישופים: הקדרה המבעעת, כישוף מאגיה פוליתאיזם ופולקלור, אתר אינטרנט
 "איך תופסים מכשפה", פר' גדי' ברהק, יוטיוב
 דוד פרישמן, לילית, כל כתבי דוד פרישמן, הוצאת לילי פרישמן ורשה וניו יורק תרפ"ט
 כתב העת "ערכים" בעריכת פישל לחובר, וורשה תרע"ט (1919)
 מיכל ארבל, כתוב על עורו של הכלב, (פרק המעבר אל תוך היצירה: המהלך הרומנטי וערעורו המודרניסטי) קרן קיסריה, 2006
 מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, ממקור ישראל: מעשיות וספורי-עם, תל אביב: מוסד ביאליק ע"י דביר, תרצ"ט-תש"ה

תודות המחבר:

תודות מיוחדות לרב ג'פרי סאקס מבית עגנון, שקרא את הטייטה ראשונה, עודד אותי לפרסם את שכתבתי כמאמר, והפנה אותי לעוד מקור בבליוגרפי שנעלם מעיני. לפרופ' שרה יפת, לד"ר מור אלטשולר, לגילה זי, לזוגתי מיכל רוז'ני וליהב רוז'ני שקראו גם הן את טיוטת המאמר, והעירו הערות מחכימות. לרבקה אבינרי, שטרחה ועברה בעיון על עשרות עמודים מצולמים, כדי לחפש עבורי צמד מילים מסויים.
 לכל אלה תשואות חן חן.

יוסי רוז'ני הוא דור שלישי לחקלאים במוצא, בעל תואר שני בפילוסופיה ומחשבת ישראל מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

תמונה ראשית: איור הכנה ל"החיבוק" (1905-1909), גוסטב קלימט, Palais Stoclet, בריסל. תצלום: ויקיפדיה
 מאמר זה התפרסם באלכסון ביום ראשון 11 ביוני 2023 על-ידי יוסי רוז'ני.

